

ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА МОДИФІКАЦІЇ СІМЕЙНОГО РОМАНУ ЯК ОЗНАКИ ГЕНЕЗИСУ Й ЕВОЛЮЦІЇ ЖАНРУ

Румянцева-Лахтіна Оксана Олександрівна, здобувачка ступеня доктора філософії кафедри української літератури та журналістики імені професора Леоніда Ушкалова Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Науковий керівник: О.О. Маленко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства та лінгводидактики Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

У статті розглянуто проблему становлення й розвитку жанру сімейного роману, його трансформації й модифікації з метою окреслення сімейного роману як окремого жанру в літературознавстві. Актуальність проблеми полягає в тому, що в останні десятиліття жанр сімейного роману набуває популярності у світовій і вітчизняній літературі, тому й потребує широкого дискурсивного функціонування.

Дослідження спирається на ідеї зарубіжних науковців К. Делл, Ї. Л. Ру, які пропонують розглядати сімейний роман як окремий жанр у процесі становлення й розвитку літературних жанрів і визначають провідну функцію сімейного роману для суспільства, а також на наукові розвідки вітчизняних учених-літературознавців (Т. Бовсунівської, Н. Копистянської, Т. Кушнірової).

У статті зазначено, що роман – це жанр, який постійно розвивається й еволюціонує, тому й набуває жанрових трансформацій і модифікацій залежно від історичної епохи, літературного напрямку, концепції автора, соціальності літератури тощо, але незалежно від вищезазначених чинників є зображенням людини як приватної особи в різноманітних вимірах її буття.

Спираючись на роботу Т. Бовсунівської, де визначено трансформації/модифікації жанру роману, здійснено спробу розглянути трансформації/модифікації сімейного роману. Сімейний роман трансформується і набуває рис соціально-психологічного роману, історичного роману, роману кар'єри тощо й утворює жанрово-змістове ядро: розповідь про людину, її становлення в колі родини, формування світогляду на тлі сімейних конфліктів і суспільних колізій тощо. Модифікації сімейного роману запропоновано розглядати за принципом патерну. Патерном може бути сімейний роман, що трансформувався в окремий жанр, тому утворює жанрові модифікації у вигляді субжанрів, якими можуть бути сімейна сага, сімейна хроніка, роман поколінь, роман виховання, роман-ріка та інші модифікації, що мають спільне жанрово-змістове ядро – розповідь про особистість і її становлення в колі сім'ї.

Ключові слова: сімейний роман, трансформації/модифікації жанру, жанрове ядро, патерн.

Актуальність та доцільність дослідження. Український сімейний роман як конкретно історичний варіант зростає на національному ґрунті. Шляхи його

формування відбуваються на тлі розвитку вітчизняного письменства та інтеграції в європейську й світову літературу.

Проблема жанру сучасного сімейного роману в теоретичному аспекті постає на вимогу історико-літературного процесу початку ХХІ ст., який демонструє як сталість форми жанру роману, так і намагання її зруйнувати. Дослідження й ідеї зарубіжних науковців (К. Делл, Ї-Л. Ру) дають змогу розглянути сімейний роман як окремий жанр, що перебуває в процесі розвитку й формування. К. Делл визначає функцію сімейного роману для суспільства і вважає, що сімейний роман – це «social diagnosis» («соціальний діагноз»). Вона наполягає на тому, що такий літературний текст (сімейний роман) може «визначити хворобу суспільства і встановити його діагноз» (Делл, 2005: 9).

Мета статті – це спроба визначити особливості сімейного роману як жанру, що виокремився у світовій та українській літературі й набуває популярності в останні десятиліття ХХІ століття; окреслити жанрові трансформації й модифікації сімейного роману, який можна вважати патерном (жанровим ядром) для інших субжанрів.

Аналіз останніх публікацій. Досліджуючи динаміку й розвиток жанру сімейного роману в українській літературі, ми спиратимемося здебільшого на літературознавчі праці вітчизняних теоретиків. Модифікації жанру роману в сучасному літературознавстві досліджують Т. Бовсунівська, Н. Власенко, Н. Копистянська, Т. Кушнірова. У своїх працях вони вивчають питання архітекτονіки, нарації, типології, трансформації, динаміки та функціонування літературних жанрів в історичній проєкції. Сучасні українські й російські дослідники сімейного роману (Є. Нікольський, Н. Порохняк) у своїх літературних розвідках частіше оперують терміном «сімейна хроніка». Є. Нікольський ототожнює введений М. Бахтіним термін «роман поколінь» із сімейною хронікою. Літературознавець вважає, що поняття «сімейна сага» й «сімейна хроніка» синонімічні (Нікольський, 2009).

Виклад основного матеріалу дослідження. Т. Бовсунівська в монографії «Жанрові модифікації сучасного роману», аналізуючи сучасні романи західних та українських письменників, уточнює основні категорії жанрології, зокрема поняття «жанрової модифікації», зазначаючи, що це «відповідним чином структурована система ідеологем художнього мислення. Вона може визначатися тільки в кореляції з ідеологічними процесами доби» (Бовсунівська, 2015: 27). Окрім того, дослідниця зазначає, що «жанрова типологізація явно протистоїть процесу утворення жанрових модифікацій, які жодним чином не беруться при цьому до уваги дослідниками, а без урахування цих непіддатливих форм будь-яка типологія стає хибною» (Бовсунівська, 2015: 7).

Дослідниця Н. Власенко представляє свою концепцію модифікацій роману доби традиціоналізму як синтез жанротворення і текстопородження: «На «виднокіл» предметно-методологічного самовизначення науки про літературу повертається проблематика, котрою акцентується неусталеність – на «горизонтах» реконструкції історичного руху роману – його модифікації...» (Власенко, 2013: 23).

Н. Власенко пропонує простежувати в діахронічному спрямуванні накопичення відмінностей, які поступово утворюють модифікацію роману, та синхронічне спрямування, засноване на взаємопроникненні «генеративних моделей і структурних матриць конкретних романних різновидів» (Бовсунівська, 2015: 7).

Українська дослідниця Н. Бернадська в роботі «Теорія роману як жанру в українському літературознавстві» (Бернадська, 2005) здійснила спробу систематизувати романні форми. Основною жанроутворювальною ознакою роману, на думку дослідниці, є зображення людини як приватної особи в різноманітних вимірах її буття, незалежно від епохи чи літературного напрямку. Але, як вважає Т. Кушнірова, виокремлена риса не є самодостатньою – лише в поєднанні зі специфічними структурними ознаками вона утворює модель жанру.

Формальними ознаками роману як жанру є його здатність до численних ретардацій, виокремлення певних завершених фрагментів, множинних поглядів на головну подію (Кушнірова, 2011).

Н. Копистянська, опрацьовуючи жанрові модифікації у своїх дослідженнях зазначала: «В проблему жанрової модифікації входять і такі питання, як роль публіцистичної діяльності письменника в його творчості, новий тип соціальності в літературі, усвідомлення в ній народності й героїчного, питання історизму, співвідношення об'єктивного й суб'єктивного» (Копистянська, 1978: 42). А Поль де Ман висловлюється таким чином про жанр роману: «Виникнення роману, провідного сучасного жанру, розглядається як результат зміни структури людської свідомості; розвиток роману відображає модифікації людського способу самовизначення стосовно всіх категорій буття» (Ман, 2002: 75).

Теоретик жанру сучасного роману Т. Бовсунівська виокремлює риси жанрових трансформацій/модифікацій, зазначаючи неможливість їх відокремлення одне від одного: кожна модифікація неповторна, оригінальна, самодостатня, оскільки «жанр безпосередньо реагує на естетичну концепцію особистості» і тому важко типологізується; модифікація і трансформація завжди поруч, за допомогою трансформацій утворюються варіанти оновленої жанрової схеми, але тільки трансформація не вирішує кінцевого результату; жанрова модифікація – це не тільки сума жанрових трансформацій, а й загальна логічна схема твору, його естетична основа й ідеологічне спрямування; типологію жанрових трансформацій укласти можна, у той час, як типологія жанрових модифікацій не піддається укладанню внаслідок розмаїтості задіяних видозмін за джерелами, формами, рівнями та ін. (Бовсунівська, 2015).

Найбільшу проблему в сучасній жанрології становить визначення форм трансформацій. Література початку XXI ст. й доби постмодернізму має безліч форм жанрових трансформацій. Переливи трансформацій-модифікацій ускладнені ще й тим, що повторювані трансформації із часом стають підставою до утворення

жанрового канону, а повторювані модифікації – остаточно засвідчують утворення жанру (Бовсунівська, 2015).

Систематизацію жанрових трансформацій запропонував Алестейр Фаулер. Він не просто дає своєрідну класифікацію ймовірних жанрових змін, а трактує принцип споглядання жанру як систему вічних трансформацій. Його принципи трансформативності й комбінаторики вподобали теоретики постмодернізму. Фаулер наголошує на тому, що істотною формою оновлення жанрової системи є комбінування або змішування жанрів. Для окреслення цього процесу вчений пропонує термін «включення» (Бовсунівська, 2015: 16).

Українська дослідниця Н. Копистянська запропонувала у свою чергу такі «шляхи трансформації жанру»: 1) «зміни на рівні тематики»; 2) «різне ставлення до традицій»; 3) «зміна уявлень про прекрасне й корисне, про сам предмет мистецтва, його функції»; 4) «за рахунок міжжанрового, міжродового зв'язку між видами мистецтва»; 5) «збагачення, видозміна жанрового поняття, поява нових різновидів і модифікацій є також наслідком зв'язку літератури з наукою і публіцистикою»; 6) активний вплив жанрових теорій (Копистянська, 1978). Але вищезазначені чинники стосовно світоглядних позицій письменника й «спрямування читача», вплив нових теорій безпосередньо стосуються жанрових модифікацій, а не трансформацій, бо «трансформація має кінцевий результат у вигляді опанованого прийому, стилістично підкріпленого висловлювання, мнемонічної схеми тексту тощо, у той час, як модифікація завжди незавершена, оскільки ніколи не буває завершеною свідомість автора і ніколи не буває до кінця виписаною його художня концепція...» (Бовсунівська, 2015: 18).

Т. Кушнірова в роботі «Проблемні питання типології роману в літературознавстві» зазначає, що важливою структурною одиницею жанрового змісту є жанрова домінанта, яка стає визначальним чинником жанрового наповнення. Поняття «жанровий зміст» тотожне «жанровій модальності», проявом якої є жанровий пафос, що акумулюється у композиційно-мовленнєвій структурі

твору, а також є визначальним чинником жанрового стилю. Через стиль жанрова модальність доводить до реципієнта змістове наповнення твору (Кушнірова, 2011).

Щоб не викликати жанрову плутанину в сучасних умовах суцільних трансформацій і модифікацій, учені-літературознавці звертаються до патерну, який є центровим у визначенні жанру твору, тобто його ядром. Патерн (ядро) жанру, як правило, залишається незмінним, не зважаючи на ті трансформації / модифікації, які зазнає будь-який жанр у процесі когнітивного моделювання і провокують появу шаблону жанру. Тобто патерн закладає принцип смислопородження, чим істотно відрізняється від поняття «канон». «Патерни характерні для латерального (нестандартного) мислення, оскільки ведуть від кліше, від канону – у сферу вигадки. Патерн завжди – тільки тенденція, яку кожен письменник зреалізує по-своєму» (Бовсунівська, 2015: 20).

За принципом патерну, тобто жанрового ядра, ми пропонуємо розглядати трансформації й модифікації сімейного роману. Сімейний роман може бути трансформацією соціально-психологічного або історичного роману: «Сімейний роман, поряд з романом кар'єри, де герой «йде від самого себе, від початкової своєї заданості»; побутовим романом, де людина поставлена у вузькі рамки свого буденно-побутового існування; психологічним романом, що досліджує глибини внутрішнього світу особистості; соціальним романом, який розглядає закони суспільно-політичного життя; історичним романом, що відтворює «історичні обставини та події як доцільну неминучість» і пояснює «зображувані події... законами епохи» – є доказом жанрового різноманіття роману» (Алламуратова, Алламуратова, 2014: 1118).

Патерном, тобто жанровою домінантою для інших субжанрів, жанровим ядром, можна вважати сімейний роман як такий, що за змістом є моделлю епічної оповіді про сім'ю та узагальнює поняття модифікацій епосу про родину. «Важливою структурною одиницею жанрового змісту є жанрова домінанта, яка

стає визначальним чинником жанрового наповнення. Жанровий зміст роману визначає сукупність жанрових доміант, які охоплюють різні рівні (від тематичного до сюжетного-композиційного, стилістичного), і створюють певний «стрижень», який відтворює авторські орієнтири» (Кушнірова, 2011). Субжанрами, або жанровими модифікаціями сімейного роману, на нашу думку, можемо вважати такі: роман становлення й виховання, сімейну хроніку, сімейну сагу, роман поколінь, роман-ріку тощо, але за змістом вони є сімейними романами. Домінантною проблематикою та змістовим ядром вищезазначених субжанрів є стосунки особистості з членами родини та формування світогляду людини під впливом внутрішніх (родинних) та зовнішніх (соціальних) чинників. Таку концепцію можна відтворити за допомогою схеми нижче:

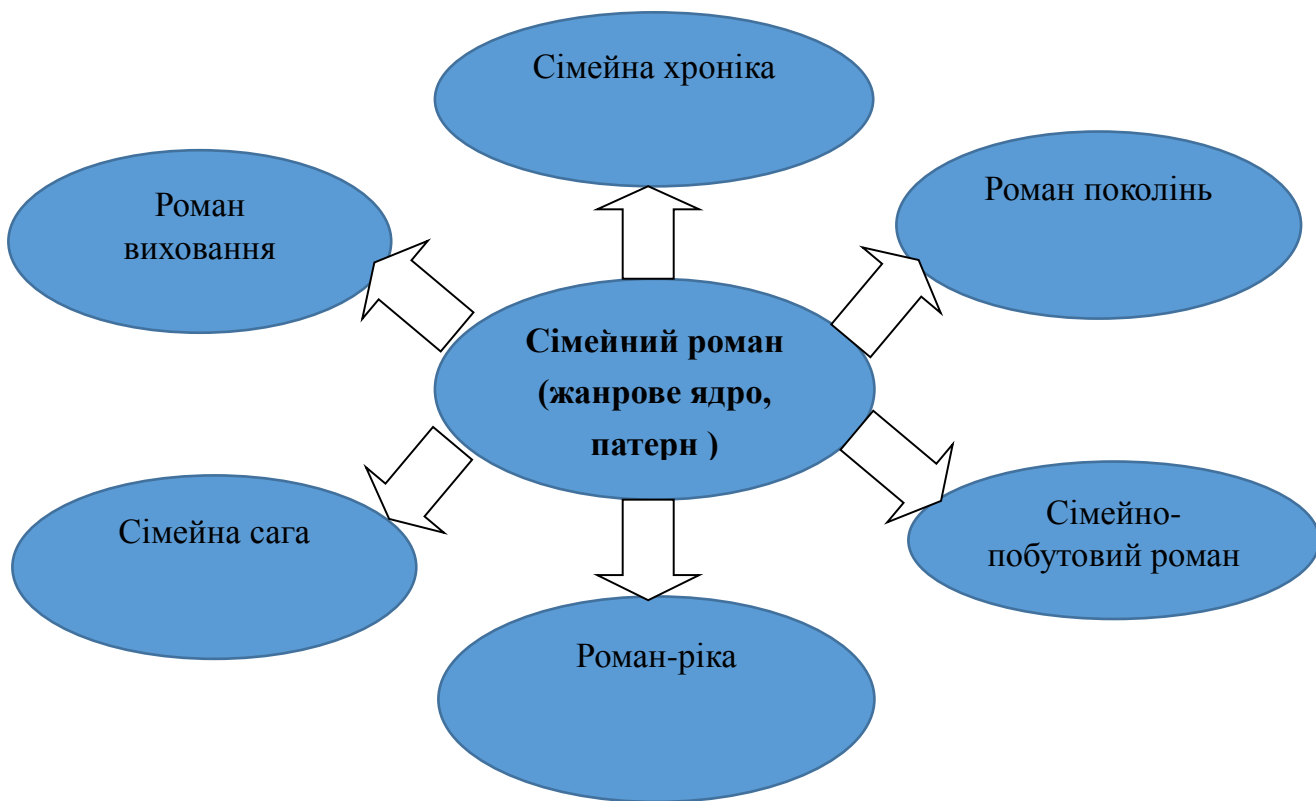

Рис. 1. Сімейний роман (патерн) і його жанрові модифікації

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Перспективи подальшого дослідження можуть бути пов'язані із еволюцією жанру сімейного роману як такого, що в сучасній українській літературі в останні десятиліття швидко розвивається і трансформується, бо є жанром «не канонізованим», адже література постмодернізму вимагає поповнення трансформаціями на кшталт міжвидової синкретизації, зміни чи накладання темпоралізацій сюжетних схем, авторської установки на синтез нового жанру, зміни міметичного спрямування, включення позалітературних текстів, авторської позиції, реконтекстуалізації тощо (Бовсунівська, 2015: 19). Сімейний роман – це особливий вид романної прози, що відрізняється такими рисами: проблематикою, специфікою історизму, особливостями хронікальної побудови, наявністю соціально-історичного хронотопу. На сьогодні цей жанр відтворює коло суспільних явищ та порушує низку духовних, морально-етичних, екзистенційних та соціальних проблем співіснування особистості в сучасному суспільстві, тому є всі підстави до введення чіткої дефініції жанру *сімейний роман* як уніфікованого літературознавчого терміна, що задовольнив би потреби дослідників і зумовив його широке дискурсивне функціонування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алламуратова А., Алламуратова Г. К вопросу о жанре семейного романа. *Молодой ученый*. 2014. № 4. С. 1187–1189. URL: <https://moluch.ru/archive/63/9724>.
2. Бовсунівська Т. Жанрові модифікації сучасного роману. Харків: «Діса плюс», 2015. 324 с.
3. Власенко Н. Моделі жанротворення і матриці текстопородження: взаємовизначення в інтердискурсі роману доби традиціоналізму. *Від бароко до постмодернізму*. Дніпропетровськ: ДНУ, 2013. Вип. XVIII. Т. 1. С. 23.
4. Копыстьянская Н. Жанровые модификации в чешской литературе. Львов: Вища школа, 1978. 290 с.

5. Кушнірова, Т. Проблемні питання типології роману в літературознавстві. *Наукові виклади. Літературознавство*. 2011. № 1. С. 53–57.

6. Ман Поль де. Слепота и прозрение. Статьи о риторике современной критики. *СПб.: Гуманитарная академия*, 2002. С.75.

7. Никольский Е. К вопросу о специфике жанра – семейной хроники и его зарождении в русской классической литературе. *Вопрос языка и литературы в современных исследованиях: Кирилло-Мефодиевские чтения*. Москва. 2009. С. 314–320.

8. Dell, Kerstin. The Family Novel in North America from Post – war to Post – Millennium: A study in Genre. 2005. URL: http://ubt/opus.hbz-nrw.de/volltexte/2005/330/pdf/diss_dell.pdf.

9. Ru Yi-Ling. The family Novel. Toward a generic definition. *Peter Lang Publishing Inc.* NewYork. 1992. 215 p.